

Головащенко С.І.

## «УКРАЇНСЬКИЙ ПСАЛТИР» М.О. МАКСИМОВИЧА ЯК ФЕНОМЕН ЄВРОПЕЙСЬКОЇ БІБЛЕЇСТИКИ: КІЛЬКА ЗАПИТАНЬ ДО ТЕКСТУ

*Стаття написана за матеріалами дослідження, проведеного за підтримки Канадського Інституту Українських Студій*

### ВСТУПНІ ЗАУВАЖЕННЯ

Нещодавно святкувалася столітня річниця публікації першого повного перекладу Біблії українською мовою. Ця подія виявила суттєву ознаку вітчизняної культури, яка ріднить її з іншими національними культурами європейського, християнського світу. Адже для усіх без винятку християнських народів інтеграція біблійного слова – і як сакрального тексту, що увиразнює та опредметнює практику взаємодії із священним світом, і як артефакту, що є ретранслятором тисячолітнього духовного та суспільного досвіду людства – ставала смислоформуючим стрижнем поступу тієї чи іншої національної культури, духовності, суспільної та особистої моральності, врешті-решт – навіть розвитку форм соціального побуту, оскільки останні завжди були визначеними біблійними моральними і суспільними ідеалами та цінностями.

Згадаймо, хоча б, як ціла низка європейських народів, отримавши кілька сотень років тому зусиллями своїх релігійних реформаторів переклади Святого Письма рідною мовою, започаткували фактичний розвиток національних книжних мов та національних літератур. Або насправді надприродна ідея рівності усіх людей перед Богом та цінності кожної людини як носія образу Божого, виплекана на ґрунті довіри до біблійних істин про створення світу та людства, стала джерелом бурхливого поступу у галузі права та політики, спроектувавшись у славнозвісні хартії та декларації.

Тож шлях українців до Біблії, а особливо до Біблії рідною мовою, вартий того, щоб стати предметом особливої, тривалої, при-

скінливої уваги та ретельного, докладного, ґрунтовного дослідження – в усіх його моментах та сюжетах. Окрім суто історичного, суто академічного інтересу до «минушини», ця теза зміцнюється ще й тією доволі суворою духовно-інтелектуальною, культурно-політико-ідеологічною та, мабуть, і моральною обставиною, що цей шлях ще не може-таки вважатися до кінця пройденим.

Науково-історичне відтворення та філософсько-культурологічне осмислення цього досвіду має важливе теоретичне значення. Насамперед – через свою новизну на нинішньому відтинку розвитку української історичної та гуманітарної науки. По-друге – через те, що дозволить розширити горизонти знань про тенденції розвитку української духовної культури, залучивши новий дослідницький матеріал та розширивши рамки як літературного, так і культурно-історичного контексту для аналізу. Практична важливість виявляється як в інституційному, так і в культурно-просвітницькому вимірах. Перше – це можливість зробити внесок у відновлення тяглості духовно-інтелектуальної традиції, протягом століть пов'язаної з життям українського народу.

Специфіка літературної та джерельної бази дослідження, в рамках якого написана ця стаття, визначається великою мірою наявними лакунами, спричиненими відомими ідеологічними орієнтаціями, що панували в Україні не лише у радянський період, але й за часів Російської імперії. Лише останніми роками спостерігається повернення уваги до вивчення біблійного тексту в контексті духовної культури українців. Проте навіть реконструкцію історії біблійних перекладів годі вважати завершеною. Трохи більше, але все ж не досить, зроблено на пиві літературознавчого аналізу біблійних мотивів в українській літературі.

Нині вже виконані або виконуються розвідки, присвячені ролі киево-могилянської та київської духовноакадемічної традиції у процесі становлення біблеїстики на теренах України; питання історії біблійних перекладів українською досліджуються та висвітлюються в навчальних та популярних публікаціях. Спостерігаємо сплеск інтересу до становлення української традиції перекладання Святого Письма, пов'язаний передовсім з історією творення першого повного українського перекладу. У цьому контексті останнім часом висвітлювалася насамперед творчість П. Куліша та І. Пулюя<sup>1</sup>. Слід також відзначити спроби представити узагальнений огляд історії та специфіки біблійних перекладів

українською мовою<sup>2</sup>, в т.ч. не позбавлені тенденцій до ідеалізації та міфологізування<sup>3</sup>.

Втім, цілісна та послідовна реконструкція традиції перекладання Біблії українською мовою, історії спроб введення біблійного слова до українського мовного простору і, водночас, залучення української мовної культури до оформлення та освоєння смислового простору біблійної думки – вимагає однаково уважного звернення до кожної такої спроби, від найперших, особливо тих, що здійснювалися у найнесприятливіші для української культури часи. Саме тому, відзначаючи вже майже хрестоматійне згадування у цьому зв'язку перекладацької та літературно-художньої творчості Т. Шевченка, Лесі Українки, І. Франка, зазначимо, що питання ґрунтовного аналізу творчості названих велетнів української культури, а також цілої низки менш відомих, але важливих своєю працею діячів залишається відкритим.

Через це і з'явилася ця розвідка. В ній із творенням українського біблійного слова пов'язане прізвище, вельми відоме в українській історії та культурі. І з'явилося воно у полі нашого зору завдяки дослідницькій зацікавленості історією київської біблеїстики. Великою мірою саме через цю заангажованість нами спочатку було некритично засвоєне одне твердження відомого богослова та історика релігії; на шляху дальшого дослідження трапилися і свого роду дослідницька спокуса, і розчарування, але разом з тим – і відчуття очищення новим знанням та спокутуванням наукової совісті. Далі спробуємо описати пройдений шлях та викласти певні результати – хоча би у першому наближенні, разом із зазначенням незробленого та залишеного на майбутнє – з надією і цікавістю.

## **1. УКРАЇНСЬКИЙ БІБЛІЙНИЙ ПЕРЕКЛАД МАКСИМОВИЧА – 1, АБО ІСТОРІЯ ОДНІЄЇ СПОКУСИ**

«Бібліологічний словник» о. Александра Меня довго, ще з пізніх радянських часів, був одним з небагатьох текстів, де хоч якось згадувалися постаті та сюжети з історії не лише світової, але й вітчизняної (київської та української загалом) біблієзнавчої науки. Кілька років тому відомості з цього словника<sup>4</sup> досить активно використовувалися нами під час написання підручника з біблієзнавства<sup>5</sup>. Пізніше, коли розпочалася праця над докторською

дисертацією, присвяченою київській духовно-академічній біблієстиці ХІХ–початку ХХ ст., деякі статті з цього словника знову привертали нашу увагу.

Зокрема, відшукуючи персонажів, що активно займалися в Київській Духовній Академії (КДА) перекладанням біблійних текстів (йшлося насамперед про участь київської академічної професури у підготовці та здійсненні російського, т.зв. Синодального перекладу Біблії), ми натрапили на одне твердження о. Мена, яке стало на деякий час джерелом своєрідної дослідницької спокуси. Так, у статті про професора КДА середини ХІХ століття Івана Петровича Максимовича (1807–1861) було наведено, між іншим, відомість про те, що цьому професору належить український переклад Псалтирі, датований 1859 р. Це ж твердження було повторене у статті з цього ж словника про українські переклади Біблії.

Відомість ця, визнаю, спочатку аж надто спокушала до того, щоб прийняти її за факт, і це відбувалося, слід сказати, не на порожньому місці. Наша заангажованість до сюжетів, пов'язаних із київськими професорами-біблієстами та водночас до історії українських перекладів Біблії спричинила суб'єктивну селективність в оцінці й витлумаченні даних. Так, здавалося, що на користь правдоподібності названої відомості «працювало» чимало фактів та обставин з життя професора І.П. Максимовича. Звернення до його біографічних відомостей, до згадок про нього сучасників та пізніших істориків свідчать, що І. Максимович, працюючи у КДА, мав цілком певне відношення до викладання біблійних мов, проблеми біблійних перекладів та до практичної праці у цій галузі.

По-перше, хоча він і не був знаним філологом-гебраїстом, однак протягом тривалого часу у 1836–1861 рр. йому довелося викладати в Академії давньоєврейську мову. При цьому він займався перекладом старозавітних книг з давньоєврейської на російську<sup>6</sup>. Крім того, відомим є факт участі І.П. Максимовича принаймні у попередній підготовчій роботі до створення Синодального перекладу. З цих праць найвідомішими залишилися перекладені з давньоєврейської на російську перші 17 та початок 18-го розділів 1 книги Царств (1 Сам.), а також книга Еклезіаста. Переклад останньої став предметом обговорення у Санкт-Петербурзі. Про це говорить, зокрема, у досі ще актуальній книзі І. Чистовича, присвяченій історії біблійних перекладів у Росії.

Щоправда, до кінця так і не зрозуміло, якою ж мірою переклад Максимовича був врахований при укладенні остаточного варіанту майбутнього Синодального перекладу; скоріш за все, він був критично оцінений редакторами (зокрема, професором Санкт-Петербурзької Духовної Академії Д.А. Хвольсоном), так і залишившись однією з підготовчих версій. Проте, зазначено було, що переклад книги Еклезіаста І. Максимовича став першим у своєму роді<sup>7</sup>. Крім того, перекладені І. Максимовичем перші 17 розділів Першої книги Царств (1 Сам.) знаходимо опублікованими у січневому числі «Трудов КДА» за 1861 рік з авторськими передмовою, коментарями та примітками<sup>8</sup>.

Бачимо, що професор І.П. Максимович мав-таки відношення до фахового, академічного перекладання Святого Письма. Причому часові відрізки його перекладацьких занять якраз і припадали на кінець 1850-х – початок 1860-х рр. Усе це працювало на користь ймовірності твердження про причетність І. Максимовича до історії української Біблії – або хоча би на користь того, щоб уважніше поставитися до цього твердження та ретельніше перевірити його.

Ось тут – визнаємо – і сталася спокуса оголосити про наявність у кінці 50-х рр. ХІХ ст. «першого академічного перекладу біблійного тексту українською мовою». Це з одного боку, а з іншого – оголосити про дотичність бодай когось з представників київської духовно-академічної еліти до тодішніх українських культурницьких змагань. Сила спокуси проявилася навіть у появі подібних тверджень в одній з моїх статей<sup>9</sup>. Ситуація, здавалося, виглядала досить вигідно – з огляду на те, що тодішні спроби перекладання Святого Письма українською робилися, як правило, літераторами і, хоча й були талановитими художніми парафразами-переспівами, проте не відповідали академічним та богословським нормам перекладу подібного тексту. Перша ж праця, яку можна було вважати власне українським біблійним перекладом, з'явилася дещо пізніше (переклад Нового Завіту Пилипа Морачевського).

Та й «народницький» стереотип, що й досі, слід визнати, ще живий та дієвий у нашому сприйнятті української культурної та суспільно-політичної історії, дався тоді взнаки. Оживленню цього стереотипу посприяла одна деталь зі статті о. Александра Меня про Івана Максимовича: той був названий там протоієреєм.

Ну от, нарешті – з'явився серед академічного офіціозу професор-священик, що співчував духовно-культурним потребам віруючих українців! – така собі фантазія.

«Іронія долі» (а насправді так: Господь теж жартує з нами – і-таки не без користі!) полягала у тому, що саме ця дрібниця і стала тим поворотним пунктом, з якого почалося справжнє прояснення ситуації. Спочатку саме згадка про протоієрейство І.П. Максимовича збудила моє бажання детальніше перевірити джерела та засади легенди про «академічного професора-священика та українського культуртрегера», що ось-ось народжувалася.

Справа у тому, що життєписні дані про цю людину, як виявилось, ніде не підтверджують її священицького стану, тим більше – сану протоієрея. Навіть у некролозі, де особливо ретельно було виписане ставлення Максимовича до релігійного життя, він постає як дуже побожний, активний у церковному житті – але як мирянин. Немає натяків на ієрейство І. Максимовича і в описі його поховальних ритуалів, що теж є показовим<sup>10</sup>. Не знаходимо нічого подібного і в «Малороссийском родословнике» Молзалевського<sup>11</sup>. Проте, священиком, як виявилось, був батько професора, П.Д. Максимович (1773–1857), який з 1825 р. служив протоієреєм Києво-Подольської Успенської церкви на Подолі, яка знаходилася поблизу Київської Академії<sup>12</sup>.

Ця деталь могла бути не єдиною плутаниною у писаннях о. А. Меня, який ніколи не був фаховим істориком, тим більше в українських питаннях. Але найголовнішим у цій ситуації була відсутність самого тексту українського перекладу Псалтирі, пов'язаного з іменем І.П. Максимовича – ані в оригінальній формі (рукопис чи друкована публікація), ані бодай у якихось цитатах чи згадках. І якщо відсутність таких згадок в офіційних біографічних документах ще могла бути пояснена замовчуванням у царські часи усього українського, то мовчання дослідників спонукало до серйозних висновків.

Важливішим ставало питання: «чи існував український переклад Псалтирі Максимовича 1859 року»? Де ж саме пролунав той дзвін, відгомін якого трапився у словникових статтях Александра Меня? Тому далі мені довелося звернути увагу на дослідницьке поле, трохи ширше, ніж просто історія вітчизняної бібліології та біблеїстики. При цьому пошук продовжували визначати такі ключові параметри, як особа автора, назва тексту та час його створення.

Виявилось, що в українській культурній історії 1850–1860-х рр. брав участь автор на прізвище Максимович та був присутній текст Псалтирі українською мовою. Про це і йтиметься далі.

## 2. УКРАЇНСЬКИЙ БІБЛІЙНИЙ ПЕРЕКЛАД МАКСИМОВИЧА – 2, АБО ВИХІД ТАМ САМО, ДЕ Й ВХІД

У спробах вточнити, чи таки існував, і якщо так, то в якому вигляді, «український переклад Псалтирі Максимовича 1859 року», мені довелося утримувати у полі зору такі ключові параметри атрибуції досліджуваного об'єкту, як прізвище можливо-го або ж реального автора, час створення тексту та його назву, з можливими варіаціями. Відтак, неможливо було не звернутися до огляду літературної спадщини широко знаного у ХІХ ст. українця, вченого-енциклопедиста, натураліста, культуролога, історика та письменника, Михайла Олександровича Максимовича (1804–1873). Ця людина була видатним українським культуртрегером, тож її діяльність дозволяла з великим ступенем ймовірності припускати можливість участі у творенні українського перекладу Біблії. І сталося так, що саме звернення до відомостей про творчість цього славетного діяча української культури допомогла бодай частково «озвучити» той «дзвін», відлуння якого я колись почув зі словникової статті і сам спокусився переспівувати. І виявилось, що, як воно ведеться за старою мудрістю, вихід із заплутаної ситуації, був там само, де й вхід. Тобто, існував і автор – Максимович, існувала і українська Псалтир 1859 (і не лише!) року. Проте не зовсім у той спосіб, як було написано у згаданому бібліологічному словнику.

Старі, відомі з часів в Російській імперії джерела, де відображався життєвий, науковий і творчий шлях М.О. Максимовича, від енциклопедичних статей та науково-історичних розвідок до життєписів<sup>13</sup>, торкаючись його наукової й культурно-просвітницької діяльності, переважно акцентували на історико-культурних, літературних, етнографічних розвідках та реконструкціях. З останніх найбільше уславили Максимовича добре відомі й популярні свого часу збірки українських пісень<sup>14</sup>, збиранню, обробці та впорядкуванню яких славетний українець присвятив десятки років свого життя. Притому офіційні оцінки цього боку активності Максимовича характерні намаганнями вписати її в

«общерусский» культурний контекст. Відповідно, і не помітно згадок про причетність М. Максимовича до перекладання Святого Письма українською мовою. Натомість у пізніших джерелах, переважно останніх років, знаходимо відповідні згадки, хоча й побіжні<sup>15</sup>, а до того ж не завжди точні<sup>16</sup>.

Пряме ж вказування на факт, цікавий для даної розвідки, знайшлося у бібліографічному покажчику праць М.О. Максимовича, уміщеному у велику радянську антологію, присвячену творчості українських письменників<sup>17</sup>. Серед доробку, опублікованого Максимовичем у 1859 році, там назване перше число літературно-історичного альманаху «Украинец», виданого у Москві<sup>18</sup>. Серед творів, уміщених до цього альманаху, знаходимо: «Псалмы, переложенные на украинское наречие». Це низка біблійних псалмів українською мовою: 1-й (с.1 альманаху), 8-й (с.4), 11-й (с.5), 12-й (с.6), 13-й (с.7), 14-й (с.8), 22-й (с.9), 38-й (с.10), 41-й (с.12), 42-й (с.14), 50-й (с.15), 51-й (с.17), 54-й (с.18), 64-й (с.21), 69-й (с.23), 78-й (с.23), 81-й (с.25), 83-й (с.27), 94-й (с.28), 114-й (с.30), 124-й (с.31), 125-й (с.32), 128-й (с.32), 132-й (с.33), 136-й (с.34), 141-й (с.35), 143-й (с.36), 145-й (с.39), «псалом последний», тобто 151-й у грецькій та церковно-слов'янській Біблії (с.40) – була подана у порядку, згідному з традицією Септуагінти та церковно-слов'янської Біблії і в доволі своєрідній українській орфографії. Як дізнаємося з одного з пізніших листів М.О. Максимовича, переклад цей (повністю або частково) був зроблений ще у 1857 році.

Згодом виявилось, що це була не єдина публікація М. Максимовичем авторської версії біблійних псалмів українською мовою. Наступна подібна спроба була здійснена за кілька років. Вона, до речі, не знайшла свого відображення в офіційній бібліографії вченого й письменника. Про цю публікацію мені вдалося дізнатися з одного листа М.О. Максимовича до П.А. В'яземського, датованого 18 березня 1869 року і виданого у спеціальній збірці Н. Барсуковим<sup>19</sup>. Ідеться ще про п'ять псалмів: 29-й, 35-й, 89-й, 93-й, 101-й, поетичний переклад яких був пересланий Максимовичем до Львова і уміщений у 10-му, 11-му, 12-му числах тамтешньої «науково-белетристичної прилоги» під назвою «Галичанин» за 1867 рік<sup>20</sup>.

Далі у згаданому листі Максимович умістив у вигляді додатку власний український віршований переклад ще одного, 103-го біблійного псалма, за визнанням автора, перед тим піде не публікованого<sup>21</sup>. Завдяки появі збірки Н. Барсукова цей текст

з 1901 року став третьою достовірно встановленою літературною публікацією Максимовичевих біблійних перекладів.

Нарешті, названий лист Максимовича до В'яземського є унікальним у тому сенсі, що він є хіба що не єдиним змістищем відомостей, які здатні перетворити саму появу перекладу українських псалмів Максимовича з факту культурологічного та історико-літературного на факт, цікавий та змістовний з точки зору історії вітчизняної біблеїстики – тією мірою, якою історія біблійних перекладів може розглядатися як частина історії біблеїстики. Зокрема, це авторські свідчення про мотиви та цілі такої праці; прямі чи опосередковані вказівки на джерела та методологію; ремарки щодо обставин опублікування перекладів; щодо намірів та планів автора тощо. Аналізу цих свідчень, а також деяких рис тексту українських псалмів М. Максимовича і буде присвячена наступна частина статті.

### **3. «Українська Псалтир» М.О. Максимовича ЯК ФЕНОМЕН ВІТЧИЗНЯНОЇ БІБЛІОЛОГІЇ ТА БІБЛЕЇСТИКИ: КІЛЬКА ЗАПИТАНЬ ДО ТЕКСТУ**

Спробуємо поставити бодай кілька запитань щодо віднайдених текстів українських псалмів М.О. Максимовича – питань, значущих саме для історії вітчизняної біблійної науки. Так, спробуємо, бо наперед зазначимо, що достатньо достовірних джерел, у яких довелось би шукати відповіді, слід визнати, є небагато. Відзначаємо це, зважаючи майже на відсутність авторських приміток чи коментарів до самих перекладів. Тож залишаються, передусім, самі тексти українських псалмів – цінність цього джерела як самодостатнього літературного явища не варто применшувати; до того ж вона може навіть підвищитися шляхом розгляду цих текстів у загальному контексті біблійної книжності. По-друге, говорячи «майже» у попередньому твердженні, маємо на увазі згаданий вже фрагмент листування між М.О. Максимовичем та П.А. Вяземським, де Максимович, хоча й не вдаючись до розлогого коментування, все ж висловлює авторську позицію з низки питань, цікавих для цієї розвідки.

Перше з питань, важливих, коли розглядається історія того чи іншого біблійного перекладу, є питання про текст Святого Письма, який став першоджерелом для перекладу. При цьому

варто пам'ятати, що обрання «першотексту» у такому випадку відбувається, виходячи з особливостей місцевої культурно-конфесійної традиції, перекладацької методологічної парадигми (коли йдеться про академічний переклад) та визначених цими чинниками особистої преференції автора-перекладача. Визначити ж ймовірно першоджерело перекладу можна, звернувшись, відповідно, до культурного та релігійного контексту праці перекладача, врахувавши авторські та інші свідчення, а також узявши до уваги ті елементи й особливості (структурні, лексичні, художні тощо) перекладу, в яких могла би бути збереженою пам'ять про біблійний «першотекст».

Пошук відповіді тут ускладнюється відсутністю прямих даних, в тому числі і авторських вказувань на текст-першооснову. Не можемо також достеменно стверджувати й те, чи використовував автор перекладу інші біблійні тексти (оригінальними мовами або у перекладах). Припущення, які можемо робити у цьому зв'язку, базуватимуться на врахуванні східно-християнського (православного) культурно-релігійного контексту поетично-перекладацької творчості Максимовича, а також на непрямих авторських свідченнях, що містяться у його публікаціях українських псалмів та перенисці з В'яземським.

Так, публікація в альманасі «Украинец» за 1859 рік відкривається епіграфом, в якості якого поданий текст Пс. 97:4-5 та Пс. 146:1, узятий з церковнослов'янської Біблії<sup>22</sup>. Порядок нумерації перекладених псалмів, як уже зазначалося, також відповідає порядку грецького православного канону Старого Завіту – Септуагінти, а відтак, і порядку Біблії слов'янської.

Далі, у листі до В'яземського М. Максимович згадує поетичні переклади біблійних псалмів Симона Полоцького, А.П. Сумарокова, Г.Р. Державіна. Цитує він і передмову до російського перекладу Псалтирі. Максимович демонструє також і знайомство з українськими біблійними поетичними перекладами Т.Г. Шевченка, проте намагається підкреслити своєрідність власних текстів порівняно з Шевченковими<sup>23</sup>.

Виходячи з аналізу наведених свідчень і сприймаючи їх як непрямі авторські вказування, на даному етапі можна припустити, що серед імовірних першоджерел для перекладання псалмів українською мовою для М. Максимовича могла бути передовсім церковно-слов'янська Біблія. Міг використовувати Максимович

і російський переклад Псалтирі: маємо достатньо підстав твердити, що це міг бути переклад відомих діячів Російського біблійного товариства, гебраїста протоієрея Герасима Павського та митрополита Московського Філарета (Дроздова), виданий у Петербурзі 1822 року<sup>24</sup>; автором цитованої Максимовичем передмови якраз і був митрополит Філарет. Це що стосується самого біблійного тексту як першоджерела для перекладу.

З іншого боку, не виключене використання інших поетичних перекладів біблійного тексту, особливо Псалтирі. Серед таких текстів могли бути: твір Симеона Полоцького (йдеться, очевидно, про «Псалтырь рифмотворную» 1680 р.), парафрази А.П. Сумарокова (зокрема, «Из 145 Псалма», опубліковано 1787 р.) та Г.Р. Державіна (поема «Бог», або «Величню божию», видана 1792 р.), а також поетичні переклади Т. Г. Шевченка (як от «Псалми Давидові» – десять поетичних перекладів-переспівів біблійних псалмів: 1-го, 12-го, 43-го, 52-го, 53-го, 81-го, 93-го, 132-го, 136-го, 149-го, які були розміщені Шевченком до рукописної збірки «Три літа» у грудні 1845 р.)<sup>25</sup>.

Проте питання, чи мало місце у цьому випадку використання доробку Т. Шевченка, а також більш ранніх авторів, є відкритим. Тож залишається актуальним для подальших розвідок уточнення цього припущення, а також детальніший аналіз відповідності українських псалмів Максимовича з боку їх структурної, лексично-синтаксичної, образотворчої, ідейно-сислової відповідності до ймовірного першоджерела або першоджерел.

Друге питання до означених текстів, яке видається важливим з точки зору наукової біблеїстики, це питання про їх жанровий характер. Якого роду біблійним перекладом є ці тексти? «Справжнім» перекладом, виконаним з дотриманням низки академічних вимог до дослівного чи то сислового перекладу з боку підбору джерел, застосування перекладацьких методологій тощо? Чи поетичним парафразом-переспівом? Або ж відносно самостійним текстом «за біблійними мотивами», різновидом літературно-художньої інтерпретації Святого Письма? Задаємося цим питанням, пам'ятаючи насамперед про відсутність достовірних фактів, що вказували б на систематичну та професійну працю М. Максимовича на ниві перекладання Святого Письма (адже наявність фактів саме про таку працю І. Максимовича, як пам'ятаємо, працювала свого часу на наше прийняття помилкової версії щодо ав-

торства українських псалмів 1859 року). У пошуках же відповіді доведеться спиратися на прямі та непрямі свідчення самого М.О. Максимовича.

Їх поділимо умовно на дві групи. Перша репрезентована одним, правда доволі важливим свідченням – авторським визначенням жанру українських псалмів, поданим в авторській же атрибуції. Так, у альманасі «Украинец» за 1859 рік, підбірку українських псалмів Максимович назвав: «Псалмы, переложеныя на украинское наречие» (курсив наш – С.Г.)<sup>26</sup>.

Вжитий автором російський термін «переложение», попри можливі смислові його варіанти та ситуативні значення (в тому числі інколи і в сенсі «перевод», тобто переклад) тут, скоріше за все, може вказувати на парафраз, літературну обробку біблійного тексту українською мовою. Тим більше, що в контексті церковно-слов'янської літургійної культури претензія чи мотив передавати біблійний текст через точний переклад національною мовою є доволі послабленими. Традиційно вважалося, що найточніша передача тексту Святого Письма відбувається саме через його літургійне прочитання-відтворення, тож – саме церковно-слов'янською мовою. Створення «переложения»-парафразу – як-от у даному випадку – могло мати культурно-просвітницький та естетичний сенс, додатковий щодо релігійно-навчального й богослужбового значення біблійного першотексту, вживаного за літургією.

Це наше міркування загально підтверджується другою групою свідчень, яку можемо реконструювати, аналізуючи висловлювання М. Максимовича у тому ж листуванні з В'яземським. Максимович, визначаючи там власні особисті мотиви та цілі у справі перекладання-«перекладення» псалмів українською мовою, також наголошує скоріше на мотивах громадянсько-просвітницьких та художньо-поетичних у створенні українських псалмів. Автор не претендує на академічність свого перекладу, підкреслюючи його скоріш художньо-поетичне та морально-виховне значення. Орієнтовною аудиторією цього переспіву є не стільки літургійне зібрання або академічна громада, скільки простий народ, який схильний сприймати високі духовні істини крізь призму морально та художньо настановленого світосприйняття.

М. Максимович розрізняє власне біблійні переклади та віршовані «переложения»; з приводу перших він навіть визнає, що українські переклади Євангелія та Псалтирі йому не відомі. Свою

ж творчість Максимович зближує з поетичним наслідуванням біблійного тексту, говорячи про «подражание псалмопевцу Давиду»<sup>27</sup>. Хоча, слід зазначити, що Максимович все ж задекларував своє прагнення до найточнішої передачі сенсу в своєму віршованому перекладі: порівнюючи свій опус із поетичними парафразами Т. Шевченка, він підкреслює більшу смислову близькість своєї версії псалмів до біблійного оригіналу<sup>28</sup>.

Нарешті, низка питань, які варто було б поставити у межах цієї розвідки, стосуються загальної структурної конфігурації та ідейно-смислового наповнення перекладу М. Максимовича. Зокрема: чи був його вибір псалмів для перекладу випадковим, чи існувала тут якась закономірність? Якщо так, то які саме ідейні, образотворчі, стилістичні особливості тих чи інших розділів старозавітної Псалтирі визначили цей вибір? Чи існує зв'язок цього вибору з ідейним спрямуванням наукової, культурно-просвітницької позиції Максимовича, з його громадською позицією, зокрема з мотивами патріотизму, народництва, українського культуртрегерства («українофільства», як говорить сам Максимович) тощо?

Адже прагнення до української своєрідності, «своєнародності» у сприйнятті біблійного слова є у М. Максимовича не лише виявом етнографічно забарвленої інтелігентсько-дворянської поблажливості до «простих людей», але й ідейно забарвлене, виступає в символічному контексті національного культуротворення. Так, бажаючи присвятити свої майбутні, плановані видання українських псалмів Острозькому братству<sup>29</sup>, Максимович дбає не лише про просвіту та підвищення духовного рівня простого українського народу. Він вочевидь прагне ввести свою працю до символічного поля вітчизняної біблійної книжності. Адже вибір Острога, Острозького братства не є випадковим; він зіставляє сучасне авторові прочитання біблійного слова українською мовою із давньою духовно-культурною звитягою, що була здійснена кількатороків тому. А саме, із створенням Острозької Біблії 1581 року – повного слов'янського першодруку, виконаного на ґрунті православного духовного досвіду, але у відповідь на новочасні європейські вимоги та виклики, а також з урахуванням русько-староукраїнської мовно-культурної своєрідності.

А той факт, що Максимович послався на передмову до російського перекладу Псалтирі, де митрополит Філарет (Дроздов) обґрунтовував цінність і необхідність перекладання Святого

Письма рідною для віруючих мовою, може свідчити про намагання відшукати ідеологічне підґрунтя для емансипації української мови як мови високої культури та духовності (аналогічно тому, як Філарет (Дроздов) у ті ж часи боровся за емансипацію російської мови у церковно-релігійній сфері).

Видається, що висвітлення ідейно-сміслових акцентів у поетичних перекладах біблійних псалмів М. Максимовича, в тому числі і через зіставлення їх з біблійним оригіналом, здатні допомогти краще зрозуміти як цілі та мотиви культурницьких зусиль самого Максимовича, так і характер можливих смислових та ідейних трансформацій, що сталися з біблійним текстом внаслідок Максимовичевого «переложення». Відповідно, зрозумілішими стануть і ймовірні причини тих колізій, які супроводжували свого часу публікацію «української Псалтирі».

\* \* \*

## Додаток

Нижче представимо у вигляді додатку один з цілої низки документів, що можуть дати необхідний текстуальний матеріал для подальшого аналізу «українських псалмів» М.О. Максимовича та пошуку відповідей на питання, порушені у цій розвідці. Це буде цитований вже постскриптом листа М.О. Максимовича до П.А. В'яземського від 18 березня 1869 року.

\* \* \*

Постскриптом до листа М.О. Максимовича до П.А. В'яземського від 18 березня 1869 року, опублікованого разом з пізнішими редакторськими примітками в: *Письма М.П. Погодина, С.П. Шевырева и М.А. Максимовича к князю П.А. Вяземскому 1825--1874 годов. (из Остафьевского Архива). Изданы с предисловием и примечаниями Николая Барсукова. С.-Петербург. Типография М. Стасюлевича, 1901. – С. 202–204; 217–220 (примітки).*

\* \* \*

[С. 202]

18 марта 1869 года. Михайлова-Гора.

.....

[С. 203] P.S. в Москве, в 1857 году, вы видели и одобрили мой опыт переложения псалмов на украинское наречие. Препровождаю к вам еще один, не напечатанный нигде псалом 103. Одобрите

ли его?.. В моем *Украинце*, изданном в Москве 1859 г., напечатано было 29-ть. А в *Галичанине* 1867-го помещено еще 5-ть, которые удачнее прежних; но в Киеве так боятся и не любят украинофильства (обращенного самими же в гороховое пугало), что даже тех *пяти* псалмов, которые думал было я поместить в *Украинце* 1864 года, не дозволили; а ведь в предисловии к русскому переводу Псалтыри сказано: «Бог, благоволивый святому Слову Своему быть проповедану на *всех языках и наречиях!*» Пусть не дозволяют переложений Евангелия и псалтыри на украинское наречие (которые, впрочем, неизвестны мне); но чтобы не позволять и стихотворных переложений псалмов – это уже из рук вон! Тогда мне придется этот 103 псалом назвать подражанием Державину «Величию божию» или Сумарокову, а не псалмопевцу Давиду!

Псалмы, переведенные Симеоном Полоцким, некогда взрастили поэта Ломоносова. Может быть, и моим псалмам суждено впоследствии зарониться в душу какого-нибудь крестьянина-украинца зерном горчичным и дать ей поэтическое настроение. Я желал бы напечатать особою книжкою псалмов двадцать, – которые переведены удачнее прочих, – и посвятить эту книжку Острожскому братству, чтобы там, в Остроге, своенародная, местная речь слышалась не в одних простых и часто недобрых песнопениях, но и в посвященных хвалению Господа-Бога. Прошу вас передать эту мысль графине Антонине Дмитриевне (*Блудовой* – С.Г.), угодна ли будет она ей?.. В таком разе я приготовил бы к изданию и прислал бы ей те из моих переводов, которые при новом чтении их найду удачнее прочих; а в Петербурге, не то что в Киеве – напечатать позволят – ибо позволяют печатать [С. 204] и Шевченковы переводы псалмов, лучшие моих стихом, но более отдаленные смыслом. Впрочем, если мое намерение и вам, и графине Блудовой покажется излишним, я спокойно с ним расстанусь, как и со многими другими полетающими на душу помышлениями<sup>30</sup>.

## ПРИМЕЧАНИЯ

<sup>1</sup> Див., напр.: Пулюй – Куліш. Подвижники нації. Збірка статей за заг. ред. проф. Василя Шендеровського. – К.: Рада, 1997; Пляцко Роман. Щоб Слово Боже українською звучало. Співпраця Івана Пулюя та Пантелеймона Куліша над перекладом Біблії // Іван Пулюй. Молитовник. Псалтир. – К., 1997; Гайда

Роман, Пляцко Роман. Іван Пулюй. 1845–1918. Життєво-бібліографічний нарис. – Львів: Видання НТШ, 1998.

<sup>2</sup> Див., напр.: Горбач Олекса. Мовостиль новітніх перекладів Святого Письма українською народною мовою ХІХ – ХХ віків. // Науковий конгрес у тисячоліття хрещення Руси-України. Т. 1. Збірник мовознавчої комісії. – Мюнхен, 1988. – С. 29–98. Босчко Василь. Слово про перше видання української Біблії. Передмова до: Новий Завіт, Псалми, Притчі Соломона. Симфонія. – Львів, 1998; Рокицький Олександр. Перший повний український переклад Біблії // Пам'ять століть. – 2002. – № 4. – С. 59–67.

<sup>3</sup> Див., напр.: Жукалюк Микола, Степовик Дмитро. Коротка історія перекладів Біблії українською мовою. К.: Українське Біблійне Товариство, 2003.

<sup>4</sup> Тоді ще в Інтернет-версії <http://bpc056-1.psy.msu.ru/~fam/books/dict/dict0.html>, згодом <http://www.alexandrgmen.ru/books/dict/> Нині він виданий: Прот. Александр Мень. Библиологический словарь. В трех томах. – М.: Фонд имени прот. Александра Меня, 2002.

<sup>5</sup> Головащенко С.І. Біблієзнавство. Вступний курс. – К.: Либідь, 2001. – 496 с.

<sup>6</sup> Див.: проф. Хв. Титов. Стара вища освіта в Київській Україні. ХVІ – поч. ХІХ в. – К., 1924. – С. 378.

<sup>7</sup> Див.: Чистович И.А. История перевода Библии на русский язык. Репр. воспроизв. изд. 1899 г. – М.: Российское Библейское Общество, 1997 – С. 317–318; відзив проф. Д.А. Хвольсона див.: Дело конференции Санкт-Петербургской Духовной Академии за 1860 г. – № 26.

<sup>8</sup> Труды КДА – 1861. – Т. 1. – № 1 (январь). – С. I–II; 1–58.

<sup>9</sup> Головащенко С.І. Київська духовно-академічна традиція 19 – початку ХХ ст. в історії вітчизняного біблієзнавства. // Наукові Записки НаУКМА. Т. 19. Філософія та релігієзнавство. – К.: Вид. дім КМ Academia, 2001. – С. 90.

<sup>10</sup> Труды КДА. – 1861. – Т. 1. – № 4. – С. 503–504.

<sup>11</sup> Див.: Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. Т. 3. – К.: Типо-Литография «С.В. Шульженко», 1912. – С. 337.

<sup>12</sup> Труды КДА. – 1861. – Т. 1. – № 4. – С. 497; Модзалевський В.Л. Вказ. тв. – С. 336.

<sup>13</sup> Див., напр.: Биографический словарь профессоров и преподавателей императорского Московского университета. Ч. 2. – М., 1855. – С. 1–22; Юбилей пятидесятилетней учено-литературной деятельности Михаила Александровича Максимовича (1821–1871). – К., 1871. – 74 с.; Пономарев С. Михаил Александрович Максимович. Биографический и историко-литературный очерк. СПб., печатня В.И. Головина, 1872. 75+ ХХ с.; Соболевский А.М. Максимович Михаил Александрович. – Биограф. словарь профессоров и преподавателей имп. Ун-та св. Владимира (1834–1884). – К.: Университетская типография, 1884 – С. 379–397; Титов А. Биографический очерк М.А. Максимовича. – Чтения в имп. Обществе истории и древностей российских при Московском университете, 1887, кн. 1 – С. 119–128; Лобода А.М. Заслуги М.А. Максимовича в области языка и словесности. – К., 1905; статті про М.О. Максимовича в: Энциклопедический словарь (Брокгауза–Ефрона). – Т. ХVІІІ. – СПб., 1896. – С. 442–443; Большая Энциклопедия (Мейера). – Т. 12. – СПб., 1903. – С. 524–525.

<sup>14</sup> Малороссийские песни. I том в 4-х книгах, с предисловием, словарем и объяснительными примечаниями. – М., 1827. 234 с.; Украинские народные песни, изданные Михаилом Максимовичем. – Ч. I. – Кн. I. Украинские думы. Кн. II. Песни козацкие былевые. Кн. III. Песни козацкие бытовые. – М.: Унив.

тип., 1834. – 180 с.; Сборник украинских песен, издаваемый Михайлом Максимовичем. Ч. I. – К.: Тип. Теофила Гликсберга, 1849. – 114 с.

<sup>15</sup> Рокницький Олександр. Вказ. пр. // Пам'ять століть. – 2002. – № 4. – С. 60.

<sup>16</sup> Сулима В. Біблія і українська література. – К.: Освіта, 1998 – С. 221; і назва, і місце публікації М. Максимовича подані тут невірно.

<sup>17</sup> Українські письменники. Біо-бібліографічний словник. Том другий. Дожовтневий період (XIX – поч. XX ст.). – К.: Держ. вид-во худож. літ-ри, 1963. – С. 677.

<sup>18</sup> Українець. Альманах, издаваемый Михаилом Максимовичем. Книжка первая. Москва: В типографии Каткова и комп., 1859.

<sup>19</sup> Письма М.Н. Погодина, С.П. Шевырева и М.А. Максимовича к князю П.А. Вяземскому 1825–1874 гг. (из Остафьевского архива). Изд. с предисл. И примечаниями Николая Барсукова. – СПб.: Тип. М. Стасюлевича, 1901. – С. 202–204.

<sup>20</sup> «Галичанин». Науково-белетристичная прилога до «Слова». Ред. Б.Л. Дідицький. – Львов: З друкарні Ставропігійської, 1867. Рочник I. Числа: 10-те. – С. 145–146; 11-те – С. 161–162; 12-те – С. 177–178.

<sup>21</sup> Письма М.Н. Погодина, С.П. Шевырева и М.А. Максимовича к князю П.А. Вяземскому. – С. 217–220.

<sup>22</sup> Українець, издаваемый Михаилом Максимовичем. Книжка первая. Москва: В типографии Каткова и комп., 1859 – С. 2.

<sup>23</sup> Письма М.Н. Погодина, С.П. Шевырева и М.А. Максимовича к князю П.А. Вяземскому. – С. 203–204.

<sup>24</sup> Чистович И.А. История перевода Библии на русский язык. – С. 323–326.

<sup>25</sup> Домановець Володимир. Псалми Давидові в поетичних творах Тараса Шевченка. – Оттава, 1992; Сулима В. Біблія і українська література. – К.: Освіта, 1998. – С. 200–202; Радуцький Віктор. Псалми Давидові Тараса Шевченка очима перекладача. – К., Сучасність. – 1994. – № 3; Шевченко Тарас. Давидові псалми. Давньослов'янські тексти, українські переклади. – К., 2000.

<sup>26</sup> Українець, издаваемый Михаилом Максимовичем. Книжка первая. – С. 1.

<sup>27</sup> Письма М.Н. Погодина, С.П. Шевырева и М.А. Максимовича к князю П.А. Вяземскому. – С. 203.

<sup>28</sup> Там само. – С. 204.

<sup>29</sup> Там само. – С. 203.

<sup>30</sup> 25-го червня 1869 року, з Петергофа, князь В'яземський писав Максимовичу: «Очень одобряю занятия ваши по переводу Псалмов. Во-первых, есть для вас наслаждение в вашем труде, а это – главное; во-вторых, этот труд, как вы говорите, может со временем послужить зерном горчичным и отозваться в поэтической душе отважного мальчика и грядущего поэта»...